

Boris Zala

**NEDOKONČENÉ
REVOLÚCIE**

1968 • 1989

MARENČIN PT

Venujem Adamovi Michnikovi,
Stredoeurópanovi s nekonvenčným myslením

Nedokončené revolúcie 1968 – 1989 a kontúry novej epochy

Boris Zala

1968 – 1989 NEDOKONČENÉ REVOLÚCIE
a kontúry novej epochy

(Esej o boji spiatočníctva a pokroku)

MARENČIN PT

Copyright © Boris Zala, 2022
© Marenčin PT, spol. s r. o., Bratislava, 2022
Jelenia 6, 811 05 Bratislava
marencin@marencin.sk www.marencin.sk
Cover © Marenčin Media, 2022
Design © Marta Blehová, 2022
977. publikácia, 1. vydanie

ISBN 978-80-569-0966-9 (viaz.)
ISBN 978-80-569-0967-6 (ePDF)
ISBN 978-80-569-0968-3 (ePub)

Predhovor

Milá čitateľka, milý čitateľ!

Možno je nasledujúci text esejou, ale ja som ho tvoril a aj ho vnímam ako príhovor. Príhovor, v ktorom sa striedajú vedecké analýzy s osobnými zážitkami – tie však nemajú holý biografický, životopisný charakter. Sú vždy len dokreslením, domaľovaním dobovej atmosféry a zároveň svedectvom svetonázorového, hodnotového a politického zápasu o humánnejšiu spoločnosť. Úvahy sú hojne popretkávané polemikami, vlastne polemiky sú akousi v pozadí sa tiahnucou niťou, ktorá dáva textu jeho vnútorný zmysel a jednotu. Ale polemiky nie sú nikde osobným útokom, voči nikomu, s kým sa nezhodnem a viem spor, nemám žiadnu osobnú nevraživosť, ba mnohých pokladám za ľudí blízkych, ľudí s ktorými viem stály vnútorný dialóg...

Niektoré osobné črty sa objavili (a čitateľ mojich kníh to iste postrehne) aj v mojich predchádzajúcich publikáciách. Tu som ich však vložil do iných a hlbších súvislostí – tak ako sa aj v maliarskom diele objavuje ten istý motív, téma, obraz, tvar, no v novom kontexte, v novej kompozícii získava nové významy a zároveň poukazuje na tvorivú kontinuitu...

Úvahy som písal v rokoch 2019 až 2021. Druhá časť textu sa dotýka predovšetkým našej súčasnosti. Posledné korektúry som robil v septembri roku 2022 a vo všetkých aspektoch sa ukázalo, že trendy sa nezmenili, že dobu, tak ako som ju analyzoval, prežívame stále, ba ešte intenzívnejšie. Vojna proti Ukrajine to len zvýraznila: zápas temna a svetla, spiatočnictva a pokroku v podobe konfrontácie národnej geopolitiky a potreby nového svetového poriadku tvorí dnes epochu a stal sa výzvou.

Možno sa čítanie v niektorých častiach bude zdať ťažké. Ale to nie preto – ako mi to povedali v jednom vydavateľstve –, že text je ťažký, príliš vedecký, ale preto, že mením uhol pohľadu; narúšam zabehané schémy myslenia, ktoré máme uložené pevne pod kožou. Nové uhly pohľadov menia aj zažitú logiku argumentácie, a tak sa nám na prvé čítanie zdá byť akási ťažká, lebo je iná, na akú sme zvyknutí. Preto prosím čitateľky aj čitateľov o trpezlivosť...

Pôvodne som chcel, aby poznámky boli priamou súčasťou textu. Majú v mojom myšlienkovom postupe trochu osobitné miesto: sú totiž nielen odkazom (na literatúru alebo meno), ale často aj rozvinutím témy a naznačením ďalšieho uvažovania. Sú často dokreslením všeobecnejších tvrdení a záverov konkrétnymi faktmi a informáciami, akýmsi predĺžením a konkretizáciou myšlienky...

No a napokon jedna jazyková poznámka: nepoužívam – a to už dlhé roky – výrazy „na Slovensku“ a „na Slovensko“, ale „v Slovensku“ a do Slovenska“. To preto, že predložka „na“ je výrazom iba pre územia, ktoré majú len povrch, ktoré sú predmetom „ná“jazdov, priestory bez kultúrno-mocenskej hrúbky. Územia, ktoré akoby historicky nemali vnútro „do“ ktorého sa vchádza: ako do Nemecka, do Rakúska, do Španielska... Prípadne ako ostrovy, „na“ ktorých sa zastavia námorníci, korzári, dobyvatelia či dočasní osadníci... Toto moje presvedčenie vzniklo v diskusiách s historikom Milanom Zemkom ešte v deväťdesiatych rokoch a som mu za jeho inšpirácie vďačný.

Bratislava 3. novembra 2022
Boris Zala

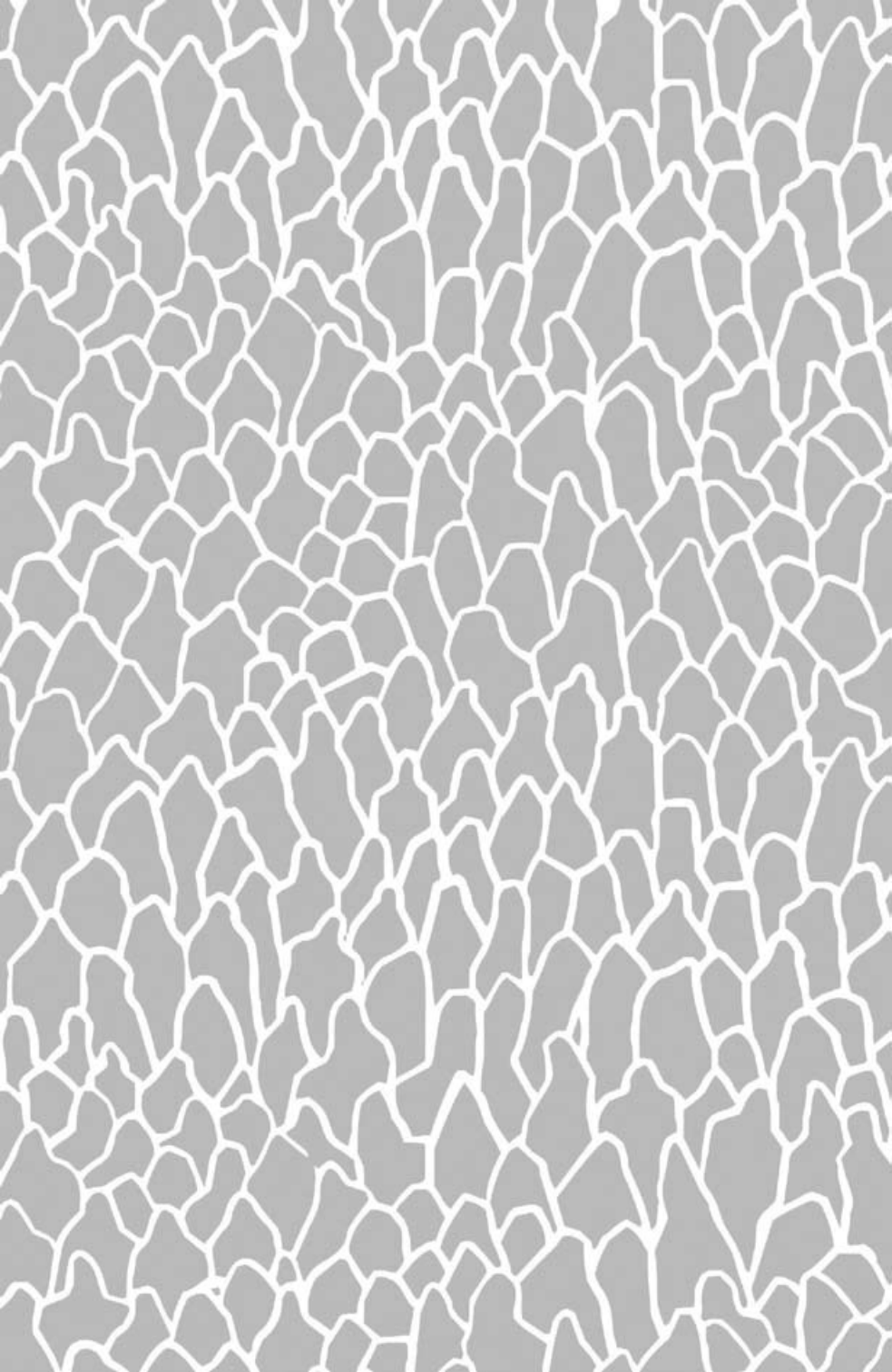
Úvod

Ak by sme nedelili históriu na storočia – teda bezobsažným konvenčným meradlom času – mali by sme ju deliť *mocenskými ruptúrami* na jednej a *pokrokovými transformáciami* na druhej strane. Tieto dve stránky dejín by sa, samozrejme, neprekrývali.

V prvom zmysle, z hľadiska mocenských ruptúr, by to bola určite perióda „veľkej vojny 1914 – 1948“ (alebo multipolárnej geopolitiky), potom studenej vojny 1948 – 1989 (alebo bipolárnej geopolitiky) a perióda americkej dominancie 1990 až po dnes (unipolarizmus, ktorý bol skôr provizóriom „postsovietskej éry“ – reálne totiž bol a je americký unipolarizmus iba tendenciou, nikdy sa nestal plnou skutočnosťou). V tejto línii dnes prebieha proces vybalansovania, a je otázkou, či sa vráti k multipolárnej geopolitike alebo naštartuje novú vlnu multilateralizácie.)¹

V druhom zmysle, z hľadiska „progresívnej transformácie“ hrajú dominantnú rolu dvadsiate a šesťdesiate roky: politicko-právne, technicko-technologické, vedecké a umelecké vzopätia sú na vrchole vlny, vyvolávajú nekonvenčné a antikonvenčné naladenie, ktoré sa premieňa na energiu sociálnej kritiky. Kritiky minulosti, sociálnych a kultúrnych noriem a sú pokusom o vedomé generačné ozvláštnenie. (Veľké revolučné naladenie dvadsiatych rokov vyvolá dve akcie: konzervatívnu, ktorá otvorí priestor fašizmu a nacizmu, a komunistickú, ktorá však po porážke v európskom priestore a víťazstve boľševickej koncepcie vo forme sovietskeho štátu skončí v stalinizme²; kvas dvadsiatych rokov tak vyústi do troch autoritárnych foriem riešenia „otrasenosti“, chaosu, nespravodlivostí obdobia povojnového vzopätia. A revolučné hnutia šesťdesiatych rokov vyvolajú taktiež konzervatívnu reakciu, ktorá sa spredmetní v neoliberalnej politike a v utopickom diskurze súkrom-

no-trhovej spoločnosti. A dajú nový impulz sociálno-reformným ideológiám ľavice, predovšetkým v nových emancipačných aktivitách, v humanizácii inštitúcií (od školstva, súdnictva, väzenstva, zdravotníctva po psychiatrické zariadenia...), v politickej akceptácii občianskej spoločnosti a univerzalizácii ľudských práv. Zreteľne vidíme ten rozdiel medzi vyústením revolučného vzopätia v dvadsiatych, ktoré sa skončilo v rôznych formách autoritarizmu, a v šesťdesiatych, ústiacich v dvoch variantoch antiautoritarizmu: toho smerujúceho až k libertariánskej koncepcii „čo najmenej štátu“, vo voľnotrhovej ortodoxii... a toho sociálne reformného, ktorý do politiky sociálneho štátu vťahuje nové progresívne občianske hnutia, univerzálny humanizmus a ľudské práva. Ten prvý je *formou adaptácie kapitálového pohybu na postindustriálnu ekonomiku a vytváranie svetového trhu* – tým, čo ideológovia tohto procesu nazývajú ekonomickou a trhovou modernizáciou³), ten druhý vťahnutím humanitných, ľudskoprávných a sociálno-reformných (včítane environmentálnych) tém do politického diskurzu. Z americkej pôdy do neho ešte vstupujú politiky identity, analogické európskemu konceptu menšinových práv – ale s rozdielnou štruktúrou subjektov.⁴ Ekonomická modernita a sociálny pokrok sú dominantným poľom zápasu a súťaže demokratickej pravice a ľavice. Paradoxne, voči oboom konkurujúcim si prúdom nastáva vzopätie nacionálno-klerikálnej reakcie, toho ideového prúdu, ktorý by sa po osvietenstve a skúsenosti s fašizmom zdal byť definitívne marginálnym. Vzopätie proti sociálnemu a kultúrnemu progresizmu na jednej strane a ekonómii voľného trhu na strane druhej.

I. Koniec vojnovvej Európy a šesťdesiate roky

1. Krátka filozofická úvaha na tému vojny a mieru

Tak ako máme predstavu zo školského dejepisu, že Rímska ríša sa skončila dobytím Ríma barbarmi (Vizigótmami), tak ako máme predstavu, že feudalizmus sa skončil Francúzskou revolúciou alebo, že novovek sa začal objavom Ameriky, máme aj predstavu, že 2. svetová vojna sa skončila v roku 1945. Ale práve tak ako Rímska ríša pretrvávala v mnohých podobách – dovoľm si tvrdiť – až do 19. storočia, ako feudalizmus existuje v mnohých podobách až podnes, ani 2. svetová vojna sa neskončila ešte dlho po roku 1945. Mám na mysli aj to, že svetové mocenské usporiadanie je podnes prevažne (a anachronicky!) výsledkom tejto vojny, ale hlavne to, že jej reálne príčiny, ako aj formy, hodnoty a logika *vojnového myslenia* pretrvávali. Aj preto, že vojna stále zostala organickou súčasťou, *atribútom štátu*. Druhá polovica šesťdesiatych rokov bola rozsiahlym pokusom zbaviť sa tejto vojnovnej logiky a morality, oslobodiť sa z nej a od nej. A tak ako vojna bola konflagráciou svetovou, aj toto hnutie malo celosvetový rozmer. A to dvojako: geograficky, nevyhlo sa žiadnej časti či kútu sveta a ľudsky, bolo prvým impulzom i pokusom vnímať a prežívať svet ako jeden celok, avšak už nielen ako planétu, na ktorej žijú rôzne spoločenstvá, ale *svet ako ľudstvo*. Už nie – ako v celých dovtedajších dejinách – iba ako priestor nespojitých spoločenstiev, ich histórií, mocností a bezmocností, nadvlád a podriadeností, nepriateľských štátov a protikladných ideológií – ale ako planetárny priestor spoločného prežívania, zodpovednosti, spolupatričnosti, precítienia a solidarity. Iste, toto sa práve iba v šesťdesiatych rodí, formuje...

Dovoľm si povedať, že až šesťdesiate sú koncom 2. svetovej vojny. (Od sedemdesiatych je bipolarita sveta anachronizmom, a práve obsadenie Československa je umelým predĺžením tejto bipolarity.) Ak hovorím o šesťdesiatych, je to z dvoch dôvodov: ideovo, vo verejnej

mienke, vojna definitívne stratila svoju skoro univerzálnu príťažlivosť, akú mala počas celej dovtedajšej histórie. A vytváraním projektov Európskych spoločenstiev (ktoré sa práve v týchto rokoch z parciálnych zmlúv zmenili aj na dynamiku integrácie) sa začal ohromný *historický proces zatlačania, marginalizovania a neefektívnosti národných geopolitik*. Začal sa, posunul premýšľanie, aj realizačné pole. Rozhodujúcim bodom tohto zlomu však bolo mierové „rozpustenie“ sovietskeho bloku a samotný rozpad Sovietskeho zväzu o dvadsať rokov neskôr. (Práve tu je nespochybniteľný osobný príspevok Michaila Gorbačova, ktorý nie je len výsledkom pochopenia geopolitickej prehry, ale osobného humanistického premýšľania a založenia tejto vpravde historickej osobnosti. Nejde totiž o to, čo sa mu nepodarilo, čo spravil zle alebo s inými úmyslami ako by si želali rôzne politické a ideologické pohľady,⁵ ale o to, čo nedopustil: riešenie vojnovými prostriedkami, mobilizáciou totálnej konvenčnej aj jadrovej sily ZSSR, regionálnou vojenskou stratégiou, taktikou malých ústupkov a malých ziskov atď. Gorbačov bol skutočne presvedčený, že vzdaním sa Brežnevovej doktríny obmedzenej suverenity a otvorením kooperácie s USA, Britániou, Francúzskom a Nemeckom sa začína jedinečný proces formovania nového svetového poriadku, mierového, v ktorom Sovietsky zväz bude plnohodnotným spolutvorcom.⁶ Svedectvom potlačenia geopolitickej logiky bolo zjednotenie Nemecka, a to na oboch stranách: Gorbačov tým dal jasne najavo, že nepokračuje v povojnovej geopolitike, fixovanej ešte Stalinom, po definitívnej nechote ZSSR aj USA spoločne spravovať európske záležitosti; a Mitterrand s Thatcherovou⁷, tým, že nepokladali zjednotenie Nemecka za novú hrozbu v prípade jeho plnej europeizácie. (Túto nevojnovú, protigeopolitickú tendenciu vznikajúceho sveta sa dnes pokúša zvrátiť Putin a skúšal to aj Trump: prvý v tradícii klasického teritoriálneho ruského imperializmu a druhý v tej najhoršej podobe imperiálnej geopolitiky USA, založenej v prevažne republikánskej tradícii izolacionizmu a odporu k multilaterálnemu právnemu systému; a ani Biden zatiaľ nevykazuje – s výnimkou klimatickej výzvy – viditeľný obrat od geopolitiky k právnej univerzalite...)

V šesťdesiatych rokoch ten posun verejnej mienky, nevojnového, ba protivojnového naladenia iste vznikol aj tým, že hrozba jadrového se-

bazničenia ľudstva visela naraz rovnako nad všetkými spoločnosťami i mocenskými štruktúrami. Vytvárala planetárne sebauvedomenie! Nie ako „božieho ľudu“, nie ako biologického druhu, nie ako rasy (a podrasy), ale ako *človečenstva*: ako osobitej formy bytia. A formovala univerzálne vedomie negativity vojny, *každej vojny*. Pojem a vedomie vojny prekročili rámec národného utilitarizmu. A zároveň práve šesťdesiate spustili ten mohutný proces prekonávania hodnôt a logiky dominancie, násilia, vojny (ako morálnej obrody a národnej slávy); proces prekonávania geopolitiky a národnej výlučnosti; spôsob chápania človečenstva ako hierarchického usporiadania menejcenných a nadradených spoločností, rás a národov; ako občanov mnohých kategórií a rozdielnych práv; ako ľudí, menej ľudí a podľudí... Túto novú senzitivitu plodili práve tie „malé“ vojny, tie, ktorých obeť už neboli len abstraktnými písmenkami na čiernobielej novinovej tlači, ale živými, napalmom spálenými deťmi Vietnamu, na kosť vycivenými Biafrančanmi z nigérijskej občianskej vojny... na farebných fotografiách a vo farbistých reportážach magazínov a televízie. Pocit znechutenia, otrasenosti a odporu sa prostredníctvom týchto médií dostáva do každého kúta sveta a snáď každý je s nimi konfrontovaný. Tieto „malé vojny“, ale veľké ľudské tragédie sú vtiahnuté do mocenskej bipolarity sveta – a práve touto bipolaritou sa samy stavajú svetovými, a to aj vo vedomí aktérov bojov a vojen. Planetárny horizont sa tak nerodí iba v európskom myslení a prežívaní, stáva sa všeobecnejším. To otvorí, mimochodom, priestor nielen pre deklarovanie univerzálnosti ľudských práv, ale aj pre ich empirické, teritoriálne uplatňovanie... Pádом mocenskej bipolarity sveta však tento planetárny horizont vnímania vojen nezanikol. Každá vojna sa už vníma ako celosvetová výzva, a „svet“ by na ňu mal adekvátne odpovedať. (Pravdou však je, že tento „svet“ má len veľmi zahmlené a málo účinné inštitucionálne vyjadrenie. Tak aj jeho odpoveď sa nám zdá poväčšinou neadekvátna: buď tým, kto sa za „svet“ vydáva, alebo jeho slabo viditeľnou aktivitou...)

2. Fenomenológia nového naladenia

Ako deti sme sa hrávali na partizánov a nepriateľmi boli fašisti. My sme boli tí dobrí, oni tí zlí. Nikto, samozrejme, fašistom byť nechcel. Napokon aj preto, že prehrali. A sláva patrí víťazovi. Áno, práve tieto dva aspekty boli živo prítomné v našich hrách. Boj dobra a zla! Fašisti boli stelesnením zla, partizáni dobra. Tak sme sa učili dobro a zlo rozlišovať. Lebo všetko, čo robili fašisti bolo zlom: zabíjanie partizánov, vápenka v Nemeckej, koncentráky. Film bol v tom čase fascinujúcim priestorom toho pravého sveta, ktorý sme my ako deti len imitovali v realite. *Vlčie diery* či *Kapitán Dabač* boli modelovými schémami správania, ktoré sme napodobňovali. V hrách, lebo detskou skutočnosťou je hra. Lenže fašisti boli aj Nemcami a my partizáni sme boli aj Slovákmi. A tak sa to členenie na dobro a zlo rozprestrela na Nemcov a Slovákov. My Slováci sme boli nielen tí dobrí, ale aj víťazi!

V šesťdesiatych sa nenápadne rodila iná schéma. V edícii STOPY začali vychádzať (ideologicky mne z celkom neznámych dôvodov) mayovky. Do pozornosti sa dostali dobrodružné zrážky Indiánov, zvlášť statočné činy a zálesácke schopnosti Apačov; a Yankeeovia, tí dobrí, na strane Indiánov a spravodlivosti a tí zlí, chamtiví a podlí, posadení zlatom a kradnutím domorodej pôdy. Keď tento nový symbolizmus dostal podobu príťažlivých nemeckých filmov prístupných v našich kinách, nový model dobra a zla mal jasný priemet. Napriek evidentnej „bielej nadradenosti“ v príbehoch Karola Maya, tí dobrí bieli boli práve tí, čo stáli na strane Indiánov; a Indiáni boli zasa prevažne – a romanticky – vykreslení vo svojej priamosti, hrdosti a statočnosti – súborom vlastností, ktoré boli trvalým modelom opisu „primitívov“ romanticky kultivovanými kolonizátormi. (Iba na spestrenie, presne v takomto modeli koloniálneho romantizmu ohodnocovali slovakofilskí Česi

Slovákov a robia tak hádam podnes...). Všetci sme chceli byť Winnetuom a Old Shatterhandom a dievčatá nepochybne Nšoči a Ribanou. Tieto boli – aspoň medzi novozámorskými cigánmi – najpopulárnejšie mená pre nových potomkov. Tento romantizujúci príklon k „natives“, k domorodcom amerických prérií a následne dobre fotograficky vybavené cestopisy Zigmunda a Hanzelku z exotických krajín všetkých kontinentov, sa politicky zliali s národnooslobodzovacím dekolonizačným úsilím a bojom „miestnych“: čiernych Afričanov, šikmookých Ázijcov a slávnych latinskoamerických Indiánov v pončách... Sympatie boli nepochybne na strane domorodcov, bojujúcich napokon za slobodu a spravodlivosť. A medzi nami deťmi sa táto nová schéma dobra a zla stala takou populárnou, že gloriolu partizánov vystriedali hry na statočných Indiánov a táto statočnosť ostala nepoškvrnená až podnes: Vianočné sviatky si bez *Winnetoua* či *Pokladu na Striebornom jazere* nevieme predstaviť – patria k nášmu sviatočnému folklóru...)

Tomu, kto nezažil hlavne druhú polovicu šesťdesiatych sa môže toto obdobie vidieť vo všeobecnej predstave „sivého“ socializmu. Lenže tieto roky takými neboli. Ako chlapec som mal v rukách celú plejádu pestrofarebných časopisov: 100+1 zahraničných zaujímavostí, Život, Svet socializmu, Svet vedy, ale aj Slovenka, všetky oplývali príťažlivými reportážami zo všetkých kútov sveta: buď prebratými zo západných, prevažne nemeckých časopisov alebo pôvodné reportáže vyslaných redaktorov. Písané pútavým, príťažlivým jazykom. A áno, bola v nich aj socialistická propaganda, ale tá nemohla a neprekryla ani informačnú, ani obrazovú, ani morálnu hodnotu vykresľovanej udalosti. Paradoxne, pohybujú sa v dvoch paralelných a protikladných líniách. Už spomenuté hrôzy sveta: hlad, africké suchá a vojny; obrazy vycivených detí s trčiacimi rebrami, svietiacimi očami plnými múch... Pripomínajú koncentráky... Kolonialisti, imperialisti sú ako fašisti! Hladová Biafra či India, masové bombardovanie Vietnamu, rozširovanie ohňa indočínskej vojny do Laosu, Kambodže, nepredstaviteľná policajná brutalita počas rasových nepokojov v uliciach amerických miest, rovnako ako holandsko-britských nacionalistov v juhoafrickom Sowete, odporné diktatúry latinskoamerickej „komprádorskej“ veľkoburžoázie naprieč kontinentom a neakceptovateľné mocenské prevraty organizované CIA

v „banánových“ republikách... A v druhej línii optimizmus, pokrok, úspechy vedy: Dr. Christiaan Barnard, len si to predstavte, v ďalekej Južnej Afrike, výmena srdca, iné, nové srdce od iného človeka a pacient žije! Slovo „transplantácia“ sa stáva súčasťou nášho denného slovníka. Satelity, sputniky na obežnej dráhe Zeme, rakety, kozmické lode a kozmonauti (to boli dobové celebrity!); prípravy ciest na Mesiac: kto tam bude skorej? Kozmos prestáva byť tajomným miestom prístupným len fyzikálno-matematickej kalkulácii a náboženskej imaginácii... Roboty, komputery sa už nezdarujú iba témami sci-fi literatúry, ale budúcnosťou, s ktorou sa zakrátko stretne. Vyliečiteľnosť každej choroby sa pokladala len za otázku času a bohatí multimilionári sa dávajú zmrazovať, aby sa dočkali času, keď ich smrteľná choroba bude liečiteľná. Nič sa nezdá fantáziou a už vôbec nie nám mladým. Veď som s mamou a starou mamou sedel v panoramatickom kine, v Bratislave, v Dukle a premietajú sa veľkofilmy *Kleopatra*, *El Cid*, *Lietajúci kliper* a v neďalekej Viedni si naši, včítane mňa pubertáka, nenechali ujsť *Doktora Živaga*. (Melodicky som úplne hluchý, ale soundtrack tohto filmu sa mi všteplil do pamäti ako dokonalý výraz veľkosti a tragédie ruskej revolúcie...) Televízory, chladničky, vysávače, fotoaparáty i autá sa stávajú predmetmi dennej spotreby a lietadlá bežnými dopravnými prostriedkami.

Tento vedecký optimizmus rodí a posilňuje vieru v pokrok; vieru, že svet môže byť a bude rozumný, mierový, aj spravodlivý. Že je tento optimizmus žitý práve mladou generáciou, predovšetkým študentmi vysokých škôl, je skoro samozrejmé. Študenti chcú siahnuť k tejto budúcnosti, chcú *byť* touto budúcnosťou. To vyvolá ich ostrý odpor k tým viditeľným zlám doby – a treba sa proti nim postaviť! Hneď a radikálne! S celým starým svetom: a treba si jasne uvedomiť všetky jeho zlyhania. Tak sa začína ten veľký vzostup študentských hnutí naprieč svetom: Berkeley, New York, Tokio, Rím, Berlín, Paríž, Mexiko City, Praha a desiatky ďalších metropol: postupne sa vytvára zmesica prúdov od tradičnej lavice cez hnutia za občianske práva, protivojnové hnutia, hnutia za ústavné práva až po novú vlnu spontaneity, protikonvenčných aktivít, hnutia voľných komún, sexuálnej slobody, happeningov... Nová hudba, ponajprv vlastne len trochu modifikovaný country blues, ale o to hlučnejší (akoby hluk mal prebiť či preťať korene ešte poču-

teľnej tradície); ale potom v bíte už nachádza autentické vyjadrenie... V mestách sa šíri nová atmosféra slobody, ktorá strieda tú povojnovú slobodu chápanú a uskutočňovanú ako výzvu k renovácii a disciplinovanej výstavbe v kolektívnom duchu národnej obnovy; strieda ju slobodou individuálneho sebvýrazu, autenticity, radostnej voľnosti a odhodlania rozbiť, prelomiť, neakceptovať nič vopred a „zhora“ dané, nanútené, požadované, zabehané...

Aj tá moja detská mýtická binarita dobra a zla sa pozvoľna mení na plátne sveta, zahlcuje sa udalosťami... Schéma dobra a zla stráca predurčenosť – denne vystupujú nové udalosti; úzka schéma dopredu vymedzených hodnôt sa mení na arénu svetového diania, planetarizuje sa: a pritom sa mi naliehavo žiada vidieť ju v tej pôvodnej priehľadnosti dobra a zla. Ako ich rozlišovať na tomto svetovom poli, ako pri každej udalosti určiť vinníkov a obete? Podľa akého kľúča? Iste, núkala sa ľahká a lákavá schéma dobrého socializmu a zlého kapitalizmu. S tými zlami kapitalizmu to veľký problém nebol. Ale s dobrami socializmu áno.

Práve tak ako v spomenutom „vonkajšom“ svete, aj u nás doma, za železnou oponou, vládla ambivalentná nálada: od počiatočných malých krokov naznačujúcich potrebu destalinizácie – so značným oneskorením po 20. zjazde KSSZ, po prejave Chruščova, čo poodkryl zverský Berijov a teroristický Stalinov režim. Oneskorením odôvodneným, veď *Československo malo svojich Stalinov a stalinistov a tí o moc neprišli. My sme žiadny podobný zjazd ani chruščovovskú katarziu nemali*. Ale nahromadenie krutých nespravodlivostí bolo také nahustené, že sa nedali udržať pod pokrievkou ani v takom „tlakovom hrnci“, aký predstavovalo novotnovské vedenie KSČ. Nekryté priamo Chruščovom nedokázalo udržať tento tlak prichádzajúci z vnútra strany samotnej: veď v trojkách špeciál, väzniciach pre politických „delikventov“ už nesedia len fašisti, klerikáli či obete Benešovej pomsty za rozbitie republiky, ale nespočetné množstvo komunistov, partizánov, odbojárov, antifašistov... A obraz umučených a повеšaných komunistov sa nestráca, opačne, hryzie svedomie jednotlivcov a je čiernou škvrnou aj na ideálnom obraze nášho československého socializmu.

Hlas po spravodlivosti a rehabilitáciách silnie. Ale bol to boj, zápas, ktorý antistalinisti a humanizátori ľahko nevyhrávali. Tido Gašpar, môj

starý otec, spisovateľ a šéf Úradu propagandy Slovenského štátu, dostal po nástupe komunistov k moci doživotný žalár v spomenutej III. špeciál. V roku 1958, po odsedených trinástich rokoch, dostal vyrozumienie o amnestii, a tak sa radostne chystal domov. Jedného dňa mu však dozorca stroho oznámil, 'Gašpar netešte sa, ešte tu budete musieť nejaký čas zostať'. Samozrejme, terčom pozastavenej amnestie nebol Gašpar, ten sa iba tragicky zviesol, ale všetci tí skutočne či pomyselne nepohodlní veľkému dielu stalinizácie Československa z prelomu päťdesiatych rokov. A tak zostal na „preškoľovanie“ ďalšie 4 roky, a keď dovŕšil „tridsaťšesť nápravových semestrov“ – ako si zvykol sám zo seba uťahovať – ho v roku 1962 skutočne prepustili. Pamätám si to ako dnes, čakali sme ho celá rodina pred bratislavskou Štefánkou, symbolicky práve tam, kde ukončil bujaré roky svojej bohémy.

Ani len destalinizácia u nás nebola istá, kdeto pomyslenie na nejaké hlbšie zmeny!

Ibaže zmeny sa nediali iba z (svoj)vôle vládnucich, ako to neustále vyhlasuje celá plejáda ideologicky predpojatých kritikov „pražskej jari“, ktorí ju chápu výlučne ako pohyb vnútri komunistickej strany.

Tá atmosféra, to naladenie, ktoré priniesli šesťdesiate roky, je ako zmena éteru, celého ovzdušia. A nie je s ničím porovnateľná! Ani s rokmi Gorbačovovej perestrojky, ani s pádom komunizmu a s akciami Nežnej revolúcie, ktoré som už prežíval v zrelom veku. Áno, práve pre onú *naladenosť*, pre iné chvenie éteru: to nebolo len napravovanie krívd, malé kroky k spravodlivosti, otváranie dovtedy tabuizovaných tém, voľnejšie dýchanie, či teplé vetry, ako sa to vtedy hovorilo. Lebo nešlo len o politické posuny a zmeny. Nenápadne do tohto destalinizačného procesu vklzávajú čriepky inej atmosféry, áno, prichádzajúcej zvonka, ale nie z nejakej oficiálnej propagandy či ideológie spoza železnej opony. Nie, prichádza to inak: ako Rádio Luxemburg, pirátske rádio šíriace rock'n roll a hudobné avantúry začínajúceho bitu (pirátske preto, aby som tým nekritickým a anachronickým obdivovateľom Západu pripomenul, že v Spojenom kráľovstve mala vysielací monopol iba štátna BBC, a iba mimochodom, uplatňovala sa v nej voči rodiacemu sa bitu značná cenzúra; a tak mimo nej mohli vysielat len z medzinárodných teritoriálnych vôd); ako avantgardná móda prekonávajúca budovateľ-

skú strohosť povojnovej Európy preniká do každého kúta a minisukne spúšťajú nepochybne to, čo vytrysklo sťa z hlbín prirodzenosti ako sexuálna revolúcia. Prežíval som to – a celá moja generácia, ale videl som, že ani generácii mojich rodičov to nebolo proti chuti – ako rúcanie všetkého vžitého, konvenčného, prikazovaného, spoločensky záväzného, školského i rodičovského. Toto všetko zrazu nebolo osobnou pubertálnou neposlušnosťou, ale trendom, spoločenským, ba svetovým trendom. Bigbít, dlhé vlasy, rifle, minisukne, diskotéky, voľný tanec či džemovanie – ako sme tomu hovorili – ... prichádzajú ako vietor, áno, onen otepľujúci, ale aj osviežujúci vietor. Hneď sme akosi patrili k „sve-tu“, k jeho modernosti, k novým trendom – a navyše bola v tom stále opovážlivosť, vzdor a dobrodružstvo. Lebo zároveň sme nielen to, čo prichádza, vnímali ako „svet“, ale i to, čo sa u nás doma dialo, bolo svetom. A to svetom, ktorý nadchádza a ktorý *my* tvoríme. A má to byť ten najlepší z možných svetov, svet socializmu s ľudskou tvárou!⁸

Stával sa mojím svetom!

Ale musel som si ho vydobýjať.

Skúsenosť mojej rodiny s komunizmom bola tragická, a to z oboch strán. Z matkinej aj otcovej. V spoločnej domácnosti mojich rodičov a starých rodičov sa stretli skutočne dva svety. Jeden konzervatívno-katolícky, druhý liberálno-kozmopolitný. A v hlbokjej tolerancii, ktorá v našej rodine vládla, sa tieto dva svety konfrontovali. Boli predmetom denných debát, rozhovorov s miestnymi priateľmi, ale aj stále častejšie prichádzajúcimi spisovateľmi, kultúrnymi dejateľmi, matičiarimi, a kňazmi, obľúbenými partnermi môjho starého otca. No a rádio – to denné, strachom naplnené „chytanie“ Slobodnej Európy, Hlasu Ameriky a Vatikánu, tichučko, ucho nalepené na reproduktor, aby tí špicli, eštebáci, večne striehnuci okolo domu nič nezbadali. To ešte začiatkom šesťdesiatych rokov, vo Veľkej Mani, kde sa rodina ocitla po vysťahovaní v známej Akcii B, a kam sa starý otec vrátil z 18-ročnej túry po Leopoldove, Mírove, Valdiciach pri Jičine, z túry po neslávne známych trojkách špeciál, exkluzívne pre politických väzňov! Bol hlboko veriaci, romanticky veriaci katolík, a tak Rádio Vatikán bolo na dennom poriadku. Aj ja som bol veriaci, oddane túžiaci žiť bez hriechu a čestne, poctivo hltajúci katechizmus a spytujúci svedomie podľa malej spoved-

nej príručky *Exercície*, ktorá bola väzenským sprievodcom starého otca: a toto kresťanské svedné vymedzovanie dobra a zla ma nepochybne viac priťahovalo ako biblické legendy v podaní pána farára na hodinách katechizmu. Miništrovanie som pokladal za svoju povinnosť – a navyše nám pán farár Ďungel dával za omšu 3 koruny, a presne toľko stálo na miestnej pošte vrecúško cudzokrajných známok, ktorých som sa stal vášnivým zberateľom. Túžba po albumoch a filatelistických katalógoch bola jediným mojím vianočným želaním, na ktoré si viem živo spomenúť. Album plný farebných známok zo všetkých možných končín sveta, sveta nedávnej koloniálnej minulosti či moderná prezentácia národov rôznych kontinentov, bol pre mňa vlastne snovým priestorom dobrodružných plavieb.

Ale mesto, mesto Nové Zámky, do ktorého sme sa presťahovali, keď som mal desať, kde som nastúpil cestu dozrievania a prežil tie „svieže vetry“ druhej polovice šesťdesiatych rokov, prinieslo inú atmosféru: oproti pietistickej Mani tu vládla malomestská praktickosť, zmes industrie a moderného mechanizovaného poľnohospodárstva; mesto prekvitalo, stredné vrstvy boli dominantné. Tu sa už „oteplovanie“ šesťdesiatych rokov nevnímalo iba ako náboženské uvoľnenie, ale ako priestor pre nové aktivity, možnosť malého podnikania, obchodu, živnosti – na prosperujúcich „masekov“ v neďalekej Budapešti sa hľadelo so závišťou.⁹ To všetko nadobúdalo reálne kontúry a po odstránení Novotného a jednoznačne po prijatí *Akčného programu strany* sa zdalo byť neodvratnou skutočnosťou. Optimizmus narastal aj u nás doma, starého otca znovu prijali do Zväzu spisovateľov, získal štipendium Literárneho fondu; a hranice už neboli nepriechodné, mohli sme chodiť do neďalekej Viedne, kde stará mama, rodená Viedenčanka, mala stále brata. Hansonkl, ako sme vyslovovali jedným dychom, socialista, ktorý sa chválil, že sa poznal s Gottwaldom (čo na tvári mojej starej mamy vôbec nevyvolávalo úsmev, veď Gottwalda pokladala za príčinu všetkého rodinného nešťastia! Po jeho nástupe zmenili jej manželovi Tidovi Gašparovi trest z pôvodných 5 rokov, ktoré mu vymeral Národný súd, na doživotie, v súdnom procese, ktorý bol už riadený komunistami. Jej dcéra Darina, moja matka, nemala šancu študovať, syn Boris, môj ujo, bol v trestnom pracovnom prápore, v známom PTP, v uhoľných

baniach, odkiaľ sa mu podarilo až na druhý pokus cez Dunaj v Devíne preplávať/emigrovať...).

Nedalo sa povedať, že by Rakúšania žili nad naše pomery, ale v druhej polovici šesťdesiatych rokov už nabrali dynamiku, ktorú sme my viditeľne stratili. Bolo tam vidieť plody európskej otvorenosti a u nás dôsledky uzavretosti, stalinizácie a otrockého preberania sovietskych vzorov. Tie boli vhodné možno na hrubú povojnovú industrializáciu, ale na vedecko-technickú revolúciu, ako včas signalizoval Radovan Richta, mohli pôsobiť len ako prekážka.¹⁰

O tomto všetkom sa doma diskutovalo, a, samozrejme, o slobode, slobode tlače predovšetkým, ale aj slobode cestovania, veď starej mamin syn, môj ujo a menovec Boris, ako som už spomenul, emigroval, žil v Austrálii, chcela ho, samozrejme, už po dvadsiatich rokoch vidieť, aj svoje vnúčatá!

Spomínam to všetko preto, že tie horúce témy šesťdesiatych rokov neboli ničím abstraktným, boli v tej alebo onej miere súčasťou života väčšiny domácností, a tak aj predmetom rozhovorov doma, v škole, v kaviarni, na pracovisku. No ja som sa s tým nijako neuspokojoval, intenzívnejšie som začal čítať, chcel som vedieť viac, chcel som poznať tie správne cesty, dopátrať sa čo je vlastne dobro, spravodlivosť v tom spomenutom svete nových udalostí, čo intenzívne vstupovali do rodinného aj verejného života zo sveta, ktorý sa už nezdal takým vzdialeným a cudzím. Ale o to ťažšie bolo orientovať sa v ňom.

Nielen cez filmy o hrdinských partizánoch, o veľkom protifašistickom povstaní, ktoré ma naplňali pocitom hrdosti, ale predovšetkým hrôzy koncentračných táborov, tisícky a tisícky na kosť vycivených tiel, niekde ako neživých pahorkov, ktoré buldozéry zhrňajú do jám, niekde živých tieňov-kostier blúdiacich v obludných priestoroch tovární na smrť, v absolútnej bezmocnosti pred zvoľou nacistov, vytvárali vo mne emotívne pole rozhorčenia, vzbury proti zlu – v tom čase stelesnenom vo fašizme...

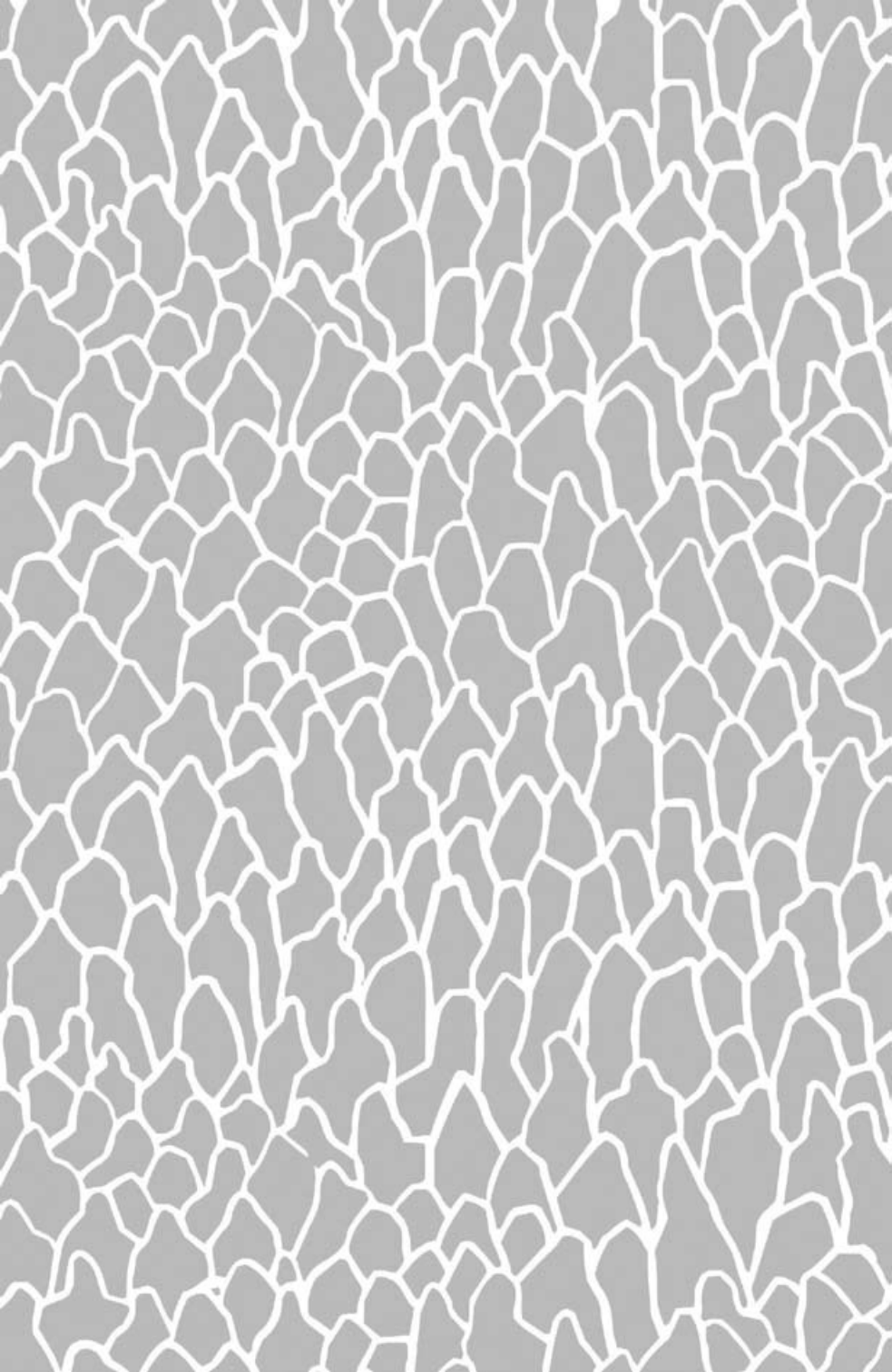
Antifašizmus sa mi stal prvým stavebným kameňom, prvou konštantou, ktorá formovala môj svetonázor. A zostal ňou podnes. Tu sme si rozumeli s otcom, mužom vyznávajúcim akosi automaticky, celým svojím spôsobom života, slobody presne tak, ako ich priniesla Francúz-

ska revolúcia. V ich mene nenávidel fašizmus, ako mladík sa v horthyovskom Maďarsku zapojil do odboja, vstúpil do komunistickej strany (voľakde mám asi ešte odloženú jeho legitimáciu podpísanú Rákosim), skončil v pracovnom tábore a Osvienčimu sa mu podarilo vyhnúť len úspešným útekom a vďaka dobrému úkrytu do konca vojny u „spravodlivých medzi národmi“. Spolu s rodičmi, ba širšou rodinou, zanevrel na „nyilasovské“¹¹ Maďarsko, využili možnosť „reslovakizácie“ (zmluvná povojnová výmena obyvateľstva medzi Československom a Maďarskom), prišli do Bratislavy. Lekárnici. Zakratučko na neho dopadla ruka nového, svetle zajtrajšky sľubujúceho komunizmu: lekáreň mu zobrali, v známej Akcii B očisťujúcej Bratislavu od buržoáznych živlov ho s rodinou, teda už s mojou matkou a starou matkou, vystaľovali na dedinu niekde pri Krtíši, vymretú spolu na týfus... Ostal anti-fašistom, ba stal sa ešte celistvejším, namieril svoj hnev proti červeným fašistom – ako vždy keď si vypil, nadával všetkým funkcionárom strany, ktorých kedy stretol. (Nadával im tak vášnivo a otvorene, že sa ho báli: ak si tento chlap toto dovoľuje, ten bude mať iste niekoho niekde vyššie, šeptalo sa. Mal, ale iba svoj neovládateľný hnev zo sklamaní...) Tento globálny antifašizmus mu zostal do konca života. Osvietený rozum bol jeho celoživotným krédom, ktoré ho viedlo k odmietnutiu každého náboženstva, viery ako predsudku, povery a liturgická obradnosť mu bola na smiech. Ateista, ale jediný raz za život som ho nepočul nikomu vyčítať vieru či svetonázor – iba bigotnosť mu bola odporná.

A tak tie dva spomenuté svety v mojej rodine sa rozprestreli do trojuholníka: starorodičovský, katolícky, romanticko-národný svet, tvoril jeden uhol; otcovský, liberálno-revolučný, globálne antifašistický bol druhým názorovým uhlom; a ten tretí, spoločenský uhol sa práve vytváral a ja som ho vnímal ako demokratický, humanisticko-socialistický.

Práve v tomto duchu som čítal Masarykove *Ideály humanitní*, Bergsonove *Dva pramene morálky a náboženstva*, ale aj malú knižočku *Základy filozofie*, marxistickú gymnaziálnu príručku, ale už ladenú humanisticky, cez prizmu nanovo objaveného mladého Marxa; a tak som siahol po jeho *Filozoficko-ekonomických rukopisoch* a *Nemeckej ideológii*. Marxova kritika odcudzenia, cirkevného náboženstva a vykorisťovania

sa mi stávala blízkou – a to aj svojím radikalizmom. A čo bolo podstatné, otvárala priestor jasnej kritiky oboma smermi: kapitalizmu so všetkými jeho neduhmi a vykorisťovateľskou povahou; ale aj stalinizmu, kultu osobnosti, či tzv. deformácií v politike komunistických strán. Marx mi dával jasné odpovede, a tie boli použiteľné kriticky oboma smermi. (Učené, ale zároveň vášnivé dišputy so starým otcom Tidom Gašparom som rád viedol na tému „Ježiš a Marx“.)

II. Komunizmus

1. Slovanský a sovietsky vektor

Bolo by skutočným skresľovaním reality tvrdiť, že Komunistická strana Československa a budovanie socializmu boli len nejakým Sovietskimi nanúteným útvarom a ideou (ako to bolo v Rumunsku, Poľsku či v Bulharsku). Aj napriek tomu, že Február '48 môžeme interpretovať ako mocenský puč, komunistická strana sa od prvej republiky tešila širokej podpore, hlavne v Čechách. Po boľševizácii v '29. roku stratila časť prívržencov a hlavne avantgardnú kultúrnu obec. Po vojne však patrila medzi najpočetnejšie strany na svete a ešte pred Februárom mala vyše milióna členov.¹² Februárový prevrat nebol väčšinovou spoločnosťou, ani politickými elitami vnímaný negatívne. Za zmienku stojí fakt, že na generálnom štrajku sa zúčastnilo viac ako 2,5 milióna pracujúcich a nástup Gottwalda bol zlegalizovaný podporou jeho vlády v parlamente *všetkými* prítomnými poslancami. (A nevisela nad nimi žiadna bezprostredná hrozba, hoci Ľudové milície už vytvárali celospoločenský nátlak; avšak sovietske vojská už v krajine neboli, aj keď rôzne zložky NKVD sa už v mocenských inštitúciách usadzovali.)

Budovateľské nadšenie nie je len propagandistickou rafinovanosťou filmových žurnálov, je obsahom a zmyslom konania i myslenia väčšiny národa v päťdesiatych rokoch. Iste nie celého, snáď aj v každom jednotlivcovi sa často stretávajú protismernosti tohto úsilia: V duši a v myslí sa dramaticky konfrontujú tradícia viery verzus oficiálny ateizmus; nová strojná technika a pôvodná remeselná zručnosť; združstevňovanie pôdy sľubujúce rovnosť, zbavenie sa biedy a bytostná väzba k súkromnému gruntu, ale aj túžba zbaviť sa ťaživej lopoty; túžba po rovnosti a generáciami vybudovaný nižší alebo vyšší sociálny štatút... – tieto protiklady tvoria nové hodnotové pole, v ktorom ani jednotlivec nemá

jasno, čo postaviť na stranu pozitívneho a čo na stranu negatívneho. Takto, medzi tradíciou a novátorstvom, pracovnou lopotou a mechanizáciou, medzi vekmi zažitým a novým-rozumným, medzi nádejou na lepší život a hroziacimi či reálnymi krivdami, prebiehal reálny život a prebieha podnes.

Akceptácia násilia, vojny, ľudskej degradácie, sociálneho vylučovania, či už vo formách mučenia, vyvražďovania, pogromov, vyhánania a koristenia je prítomná v celej Európe: žiadne delenie na Východ a Západ tu neexistuje, ako by si to zasa niektorí radi zidealizovali a Východu pripísali „byzantskú“ krutosť. Rovnaké to bolo od Rakúska cez Francúzsko až po Madrid a Lisabon.¹³ Napokon „odsun“ 3 miliónov Nemcov sa udial so súhlasom všetkých troch vodcov protihitlerovskej koalície – a to bez náhrady majetku. (Ešte londýnska čs. vláda, aj Beneš, počítali s vysídlením najviac ak 1 milióna aktívnych nacistov a s náhradou majetku: vyhral koncept kolektívnej viny. Bolo to „vyvlastnenie“, ale doslovne v podobe rabovania a koristi – nie potrestanie nacistov. A univerzálny princíp „dehumanizácie“ istej kategórie občanov, ich degradácia na bytosti druhej kategórie: voči týmto je všetko dovoľné, sú bez právnej ochrany; avšak táto degradácia nebola len súčasťou „veľkých“ pohybov voči Židom, Nemcom, kolaborantom, bola súčasťou dennej brutality vyšších vrstiev, panskej kultúry voči nižším vrstvám...

V tomto prostredí všeobecnej akceptácie násilia pôsobí aj čs. komunistická strana. O to ľahšie sa jej prijíma leninská ideológia diktatúry proletariátu, násilného zvrhnutia a vyvlastnenia buržoázie, koncept strany ako menšinovej avantgardy profesionálnych revolucionárov... A to ideológia nepochybne legitimizovaná vnútorným mravným presvedčením, že je cestou k tej najľudskejšej, najsociálnejšej spoločnosti v dejinách. Ak nastáva sklamanie a odchod veľkej časti podporovateľov komunistickej strany po jej definitívnej boľševizácii v 29. roku, nie je to preto, že by socializmus stratil podporu, ale preto, že podriadenosť ruskému, sovietskemu a stalinskému modelu veľkej časti ľavičiarov nevyhovoval. Stalinizácia Kominterny bola priehľadná. To nevyhovovalo ani väčšine komunistických intelektuálov a vzdelancov. Tí boli pôvodne skôr nasledovníkmi západných módných trendov, parížskej bohémy, filozofického a umeleckého ľavicového kacírstva. Preto im imponoval

aj soviетizmus vo fáze veľkého kultúrno-umeleckého a vedeckého vzopätia, vlna, na ktorej špici sa ako vo všetko vŕahujúcej sile rodila a tvorila avantgarda, nový životný pocit neobmedzenej slobody *napredovať...*¹⁴ (To boli tie dvadsiate, ktorým sa tu nemôžeme venovať, ktoré v očiach komunistickej inteligencie svietili, ako Majakovský, Dziga Vertov, El Lissickij, Ejzenštejn a stovka ďalších.) Sektárstvo po boľševizácii strany im už nesedelo. Stalinizmom, železnou disciplínou, sebaobetujúcou službou, strohosťou tej skutočnej industrializácie, tej fabricko-baníckej, sa avantgardná poetika stratila.¹⁵ To je príznačný osud mnohých českých umeleckých prúdov, slovenských umelcov, filozofov, ale aj politikov typu Šmerala v začiatkoch, či Dubčeka na konci.

Hitler, nacizmus, domáci fašizmus a antifašizmus, odboj a sovietske víťazstvo zasa – v podstate už od 41. roku – túto priepasť či prerýv znova preklenul, zaplátal.

Germánskou rozpínavosťou, viazanou na nacistickú ideológiu, sa antifašizmus nerozvíjal iba ako boj proti Hitlerovi, ale aj ako svetonázorové pole, čo zasa vynieslo do popredia až nevyhnutnosť postaviť alternatívu spiatocníctvu, iracionalite kapitalizmu, ktorý priam plasticky plodí na jednej strane masovú biedu a na druhej nacisticko-fašistické zverstvá. Napriek všetkému sa sovietsky model začal akceptovať ako nasledovaniahodný, a to nielen komunistami. Začalo sa vytvárať nové sémantické pole, ktoré stvorilo novú svetonázorovú štruktúru, vo vedomí väčšiny zmysluplnú, historicky podopretú a racionálnu.

Po mníchovskej zrade západných mocností, po existenciálnom ohrození germánskou rozpínavosťou a víťazstve Červenej armády sa Sovietsky zväz javí ako neodmysliteľná garancia voči každej nožnej nemeckej agresivite. A to, čo nás spája, je náš *slovanský* fundament.

To sa zdalo také kryštálicky jasné, že aj Beneš svoje politické kompromisy so Sovietskym zväzom teoreticky zakladá novou predstavou slovanstva, ktorému pripisuje špecifický znak – formu slovanského, teda ľudového demokratizmu.¹⁶ Z neho Beneš odvodzuje aj svoju vieru v demokratickú zmenu Ruska a toto presvedčenie bude sprevádzať aj mnohé jeho kroky, ktoré sa mimo tohto kontextu javia ako poľutovaniahodné zlyhania.¹⁷

Pre komunistickú inteligenciu bude Rusko predstavovať spojenie

slovanstva a socializmu, pričom v počiatkoch (prvá ČSR) prevažuje príklon k spoločenskému ideálu, k soviетizmu. Počas druhej svetovej vojny a po nej sa pridružuje aj pocit slovanskej vzájomnosti, ako jedinej reálnej obrany voči germánskej rozpínavosti: nacizmus sa chápe ako forma tejto stálej expanzívnosti. Len na zdôraznenie: v tejto logike agresia nie je dôsledkom nacizmu, nacizmus je len novou formou germánskej rozpínavosti. Presne symetricky s tým, ako nemecká propaganda predstavuje panslavizmus i boľševizmus ako kontinuitné formy ruskej rozpínavosti. Nemecko sa dokonca pasuje za záchrancu európskej civilizácie pred „barbarským panslavizmom“. Ideologicky sa na tejto báze zblízuje aj s Maďarskom.

V propagandistickom repertoári je, samozrejme, veľa možností a kombinácií, ktoré zodpovedajú aj momentálnym mocensko-politickým potrebám: jedným z variantov je napr. chápanie nacizmu ako obrany proti ruskej expanzii, resp. u Slovákov boj proti Sovietskemu zväzu, ako čisto panslavistický, namierený proti internacionalistickému žido-boľševizmu, ktorý si porobil tento slovanský národ.

Pravda, ideológia panslavistického nebezpečenstva sa nepestuje len v Nemecku, ale aj vo Francúzsku a veľmi aktívna je celá poľská emigrácia v západnej Európe.

Benešove úvahy nadväzujú na novú citovú a hodnotovú situáciu počas druhej svetovej vojny a po nej. Nádeje prežívajúce v latentných víziách, spojené s Ruskom, pôvodne predovšetkým ako so slovanským bratom a zároveň mocným kolosom, ktorý môže meniť svet, sa aktualizujú, a navyše sa začínajú spájať s *víziou novej spravodlivosti*. A toto Rusko prináša napokon aj slobodu, po zrade Západu sa ukazuje ako jediný skutočný garant proti nemeckej sile. A to slobodu v dvojitom zmysle: ako národnú, tú, ktorú pôvodne získalo Československo vo svojom protimonarchistickom vzopätí, ale aj slobodu individuálnu, občiansku, ktorú nacizmus brutálne odstránil, ale ktorú oslobodenie vrátilo vo forme novej demokracie... Beneš – aj preto, že hľadá teoretické zdôvodnenie podpisu zmluvy so Sovietskym zväzom – nanovo rozvinie potrebu *slovanskej politiky*. Dá jej, samozrejme, ohraničenia (tu sa stále zachováva jeho francúzska politická kultivácia): rešpektovanie suverenity nových štátov; slovanská politika nesmie byť komunizovaním